

Héber nyelvtörténet

A proto-hébertől a klasszikus bibliai
héberig; epigrafikus emlékek

Koltai Kornélia

2016.02.17.

Az óra vázлата

- 1. eredet
- 2. nyelvcsalád
- 3. nyelvtörténet (előzmények, korszakolás)
- 4. legkorábbi nyelvi adatok
 - archaikus héber
 - epigrafikus héber
- 5. átmenet a klasszikus korszakba: a klasszikus korszakra lezajló hang- és alaktani változások a

Az óra anyagának irodalma

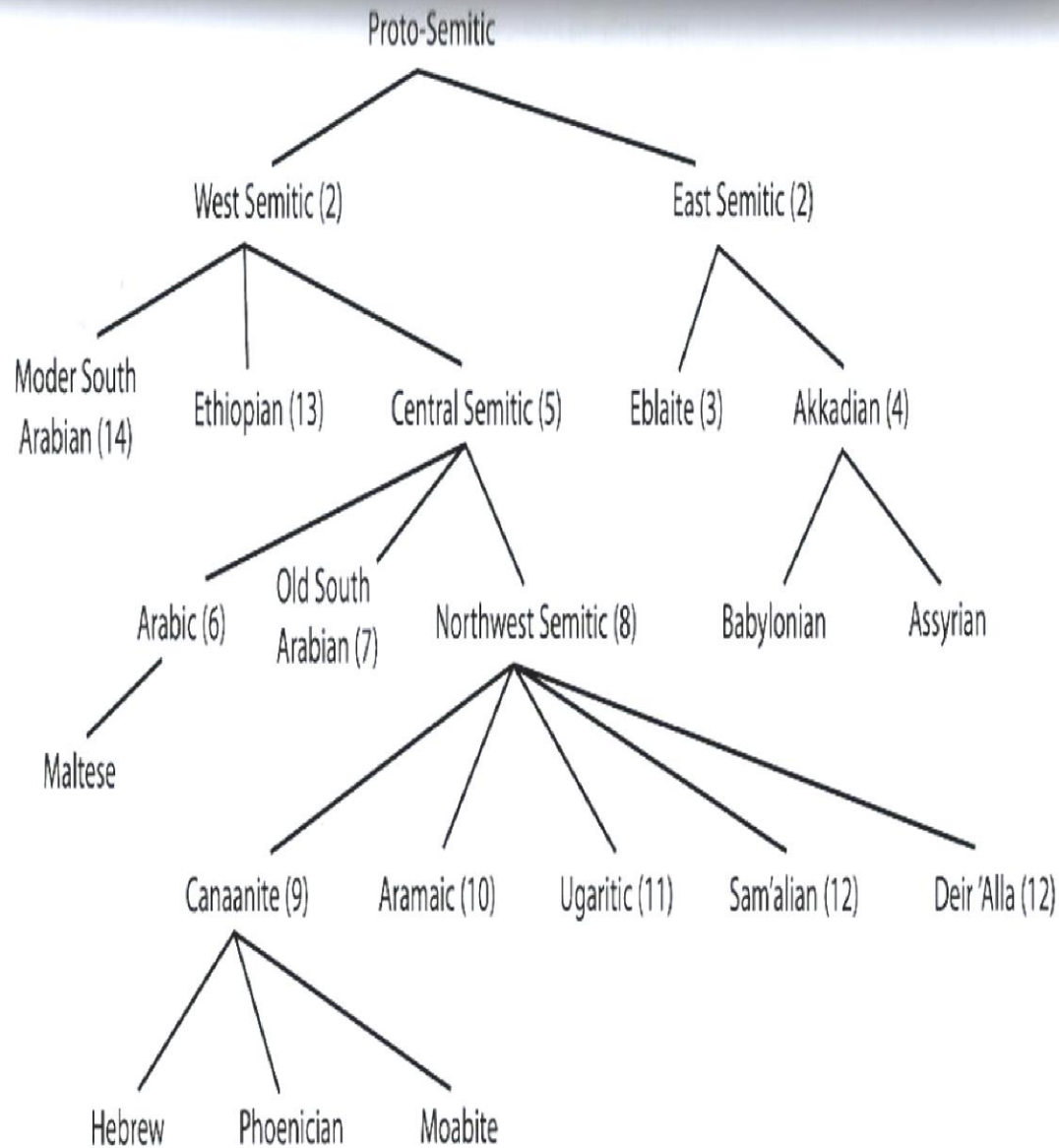
- Sáenz-Badillos, Angel, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 50–68. o.
- Dobos Károly, Sém fiai. *A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története* (Budapest: Pázmány Egyetem eKiadó és Szent István Társulat, 2012), 111–116., 129–147., 164–171. o.
- Steinberg, David, *History of the Ancient and Modern Hebrew Language* (e- Book, 2011, „Linguistic Changes...”)

Izrael nevének legkorábbi említése, a népcsoport felbukkanása a térségben

- Izrael név felbukkanása:
 - Mernaptah fáraó (i. e. 1213–1203) sztéléje (nem világos, milyen konnotáció)
- Etnogenesis-elméletek:
 - *Albright-Bright*: hódító háború eredménye
 - *Noth-Alt*: nomád csapatok békés beszivárgása
 - *Mendenhall-Gottwald*: társadalmi átrendeződés következménye
 - *Finkelstein*: bronzkorban nomadizálódott népesség nagyarányú letelepedése
 - → Izrael mint Kánaán területén, a többi kánaáni csoporttól elkülöníthető sajátos kultúra és etnikum: a vaskor folyamán

Önreflexiók az eredetre, a nyelvre

- Deut. 26, 5 (RÚF)
- „Te pedig ezt mondd Istenednek, az Úrnak a színe előtt: *Bolyongó arámi volt az őszám, aki lement Egyiptomba, és jövevény volt ott kevesedmagával, de nagy, erős és hatalmas néppé lett ott.*”
- Gen 31, 47 (RÚF)
- „Azután elnevezte azt Lábán *Jegar-Száhadútának*, Jákób pedig elnevezte *Gal-Édnek.*”
- Jes 19, 18 (RÚF)
- „Azon a napon öt olyan város lesz Egyiptomban, amely *kánaáni nyelven* beszél, és a Seregek Urára esküszik.”
- 2Kir 18, 26; 28. Jes 36, 11; 13 (RÚF)
- „...Ne beszélj velünk *júdai nyelven...*”; „...kiabálva kezdett el beszélni *júdai nyelven....*”

A sémi nyelvek családfája, Forrás: Dobos Károly, *Sém fiai*, 63. o., vö. RUBIN, 2008, 62. o.

A héber nyelvtörténet kezdetei / előzményei (?): i. e. II. évezred

- i. e. II. évezred, Kánaán : Amarna-levelek
 - akkád lexikai elemek és morféimák kánaáni nyelvtani szabályok szerinti használata, bizonyos szabályok figyelmen kívül helyezése
 - akkád elemek kánaáni nyelvű magyarázatai (ún. kánaáni glosszák)
 - szabályos akkád, szabályos kánaáni alakok

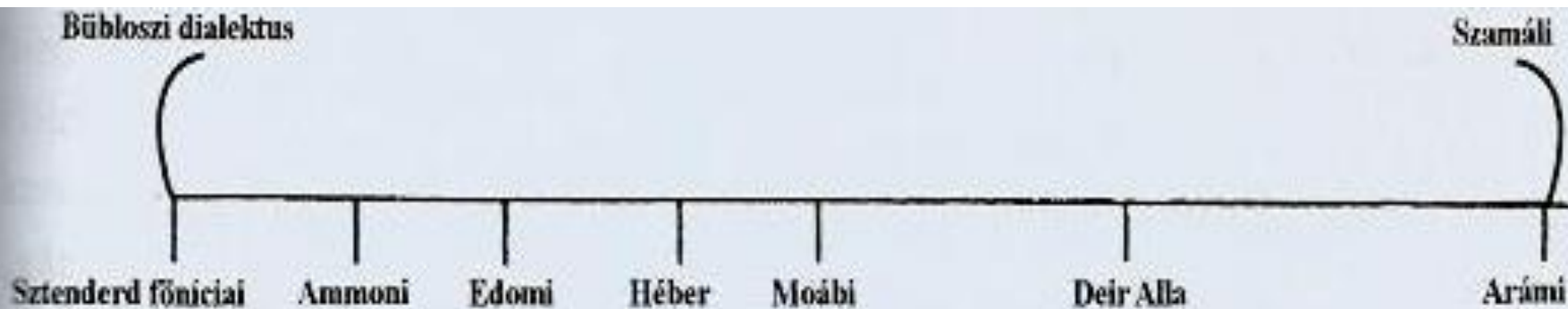
(Eva von Dassow, 2004: *alloglottográfia – kánaáni nyelv, az ékírás felhasználásával*)

A héber nyelvtörténet kezdetei / előzményei (?):

i. e. II. évezredi ÉNY-i sémi nyelvemlékek

- Ugarit
- Deir Alla-i (bibliai Gilgál, ill. Szukkot) késő bronzkori táblák
- Proto-kánaáni emlékek:
 - Izbet Szarta-i osztrakon
 - Lákisi kerámiaváza

Az i. e. I. évezredi ÉNY-i sémi dialektuskontinuum

40. ábra. Az északnyugati sémi kontinuum

Forrás: Dobos Károly, *Sém fiai*, 146. o., vö. GARR, 2004², 205–241. o.

Nyelvtörténeti korszakolás: a kezdetektől a klasszikus héberig

- proto-héber (i. e. II. évezredre „nyúlik vissza”)
- preklasszikus: archaikus héber költészet, feliratos forrásanyag nyelve (i. e. I. évezred elejétől i. e. 7–6. sz.-ig)
- klasszikus (i. e. 7–6. sz.)

Az archaikus héber költészet

- A datálás problémája:
 - területi elhelyezkedés, műfaji kötöttségek
 - inkább É, areális hatás: arámi
 - a versek nyelve mindig „más”
- Besorolás:
 - Ex 15
 - Bír 5
 - Gen 49
 - Deut 33
 - Deut 32
 - Num 23–24
 - Ps 68 + egyéb korai zsoltárok

Az archaikus héber költészet: morfológiai sajátosságok

- 3. sz. birtokos szuff. מו-
• 2. sz. fem. szuff. כי-
• E/3. masc. szuff. ה a ו helyett
• T/3. masc. szuff. הו a יו helyett
• *inf. abs.* időhatározói értelemben
• „energikus” formák használata (נ-*energicum*) (Ex. 15:2) וארמנהו
• זה / זו / זוה vonatkozónévmási használata
• -ש / -שך vonatkozónévmási használata (Bír 5:7) שקמתי
(‘amikor felkelsz’)
• בל a לא tagadószó helyett

Az archaikus héber költészet: morfológiai sajátosságok

- a מן határozatlan vagy kérdőnévmási használata (Deut. 33:11) מן-יקומוון ('bárki, aki felkel')
- ősi esetvégződés (Gen 49:11) בני אתנו (Gen 49:11) אימתה (Ex 15:16) בנו צפר
- qal passzív יולד (pl. Deut. 33)
- -t- infixumos igék példája (Deut. 33:3) והם תִּכּוּ (egyben: *himtakku* – 'földre borultak')
- a -t mint az E/3. fem. igei személyvégződés אֶזְלַת (pl. Deut. 32)

Az archaikus héber költészet: morfológiai, szintaktikai sajátosságok

- határozott névelő ritka, ha igen, akkor speciális mutatónévmási erővel bír (er. *deiktikus* partikula): הַגֵּבֶר (‘az a bizonyos férfi’, Id. Num. 24.)
- *prefixum-konjugáció*: *préteritum* jelölésre
- prepozíciók, pl. -ל vocativusi jelentésben, אֶת- ritka, speciális
- *status constructus* szerkezetek gyakoriak
- partikulák ÉNY-i sémi nyelvekben szokásos használata, ritka előfordulás
- → aszindetikus mondatok túlsúlya (vonatkozónévmás sem gyakori), nominális mondatok túlsúlya

Az archaikus héber költészet: a lexikon sajátosságai

- igék preferenciája:
- חזה (↔ ראה), אֶזֶן hi. (↔ שָׁמַע), חוּהַ pi. (↔ אָמַר),
חוּהַ (↔ חִיָּה), שֶׁתֵּל (↔ נָטַע), אֶתֵּה (↔ בּוֹא),
מַחֵץ (↔ בְּרָא), קִנָּה (↔ הִלְךְ), צַעַד (↔ עָשָׂה), פִּעַל
(↔ hi. נִכָּה.)
- főnevek preferenciája:
- אָמַר (↔ דָּבַר), אָרַח (↔ דָּרַךְ), אָדָם (↔ אָנֶשׁ / גָּבַר),
זָהַב (↔ חָרוּץ), אָכַל (↔ טָרַף)

Az archaikus héber költészet: a lexikon sajátosságai

- „szokatlan” jelentések (más sémi, ÉNY-i sémi nyelvekben adatolt jelentések)
- סֹתֵהּ ('palástja'), שָׂדֵי ('mező'), רֵבֵעַ ('por'), צְרִיִּים ('hegyek'), נְחָלִים ('pálmák'), דָּרַךְ ('kormányoz'), כּוֹכַב ('leszármazott'), מַחֵץ / מַחֵק ('üt', 'elpusztít')
- → izoglosszák jelenléte

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

- **i. e. 10. sz. Gézeri *parasztnaptár***

tartalom:

- mezőgazdasági munkák elvégzésének rögzített ideje?
- iskolai gyakorlásra feladott munka?
- fogadalmi tábla?

az írás és a nyelv sajátosságai:

archaikus írás, „ősibb” dialektus, mint a kl. héber, nincs névelő, É-i nyelvjáráshoz hasonló formák, dualis?

- **i. e. 9. sz. Sinaj-fsz.: *tálon lévő felirat***

- **i. e. 9. sz. Tell Qaszile: *osztrakonok***

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

- **i. e. 8. sz. Kuntillet Adzsrúdi feliratok**

tartalom:

fogadalmi feliratok, női istenség YHWH mellett: Asera

- **i. e. 8. sz. Szamáriai osztrakonok**

tartalom:

gazdasági följegyzések a szamáriai udvar olaj- és borküldeményeiről

az írás és a nyelv sajátosságai:

redukált diftongusok, nun-asszimiláció, ősi femininum-végződés

- **i. e. 8. sz. Siloam-felirat**

tartalom:

Jeruzsálem vízellátó rendszerének bővítése, a felirat a rendszer kiépítésének utolsó fázisát rögzíti

az írás és a nyelv sajátosságai:

materek megjelenése szóvégen

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

- **i. e. 8. sz. *Sebna, a magas rangú tisztviselő sírfelirata***

tartalom:

sírfelirat, Sebnáé (vö. Jes. 22,15)+ágyasáé, átok

- **i. e. 7. sz. *Hinnom-völgyi amulettek***

tartalom:

egyiken a bibliai Ároni áldás (Num. 6,24–26)

- **i. e. 7. sz. *Murabba'at-palimpszeszt***

tartalom:

a legősibb papíruszon levéltöredékek, gazdasági jellegű szövegek

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

- [i. e. 6. sz. Lákisi *osztrakon*

tartalom:

Jeruzsálem elestét megelőző években Azékával az utolsó vágvár (vö. Jer. 34, 7)

az írás és a nyelv sajátosságai:

materek megjelenése szó közepén

- i. e. 6. sz. Aradi *osztrakonok*

tartalom:

Jeruzsálem első ostroma előtti időszakból, adminisztrációs szövegek, zsoldos katonáknak kiosztott élelmiszeradag stb.

az írás és a nyelv sajátosságai:

szó belseji materek, szó végi ן : sing. névszók

- i. e. 6. sz. Azor

tartalom:

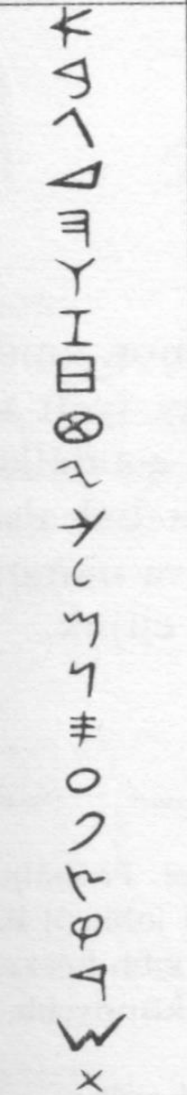
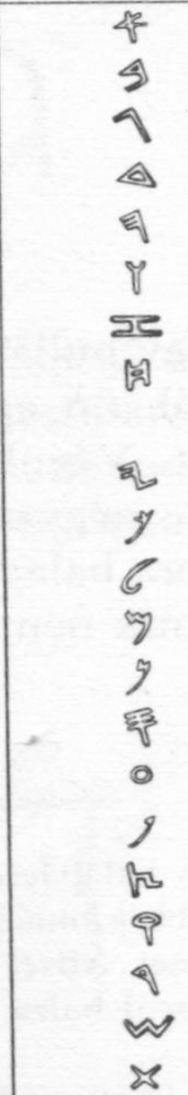
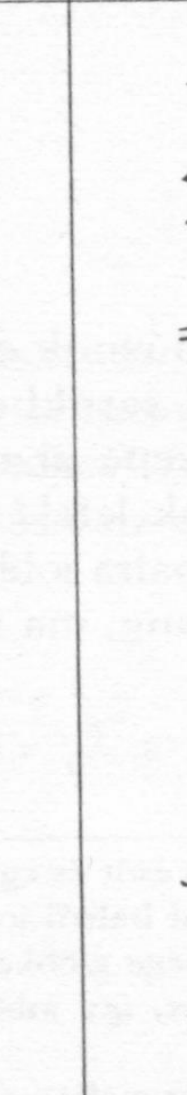
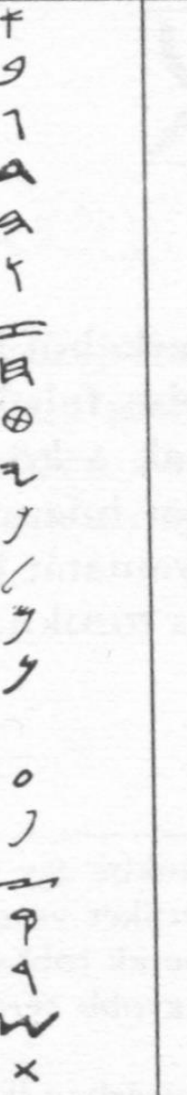

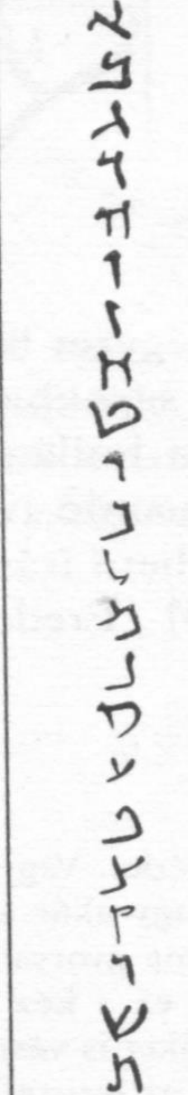
temetői graffitik]

Epigrafikus héber: dokumentált feliratos anyag az i. e. 10. sz.-tól

Összefoglalás:

- hangtani-morfológiai sajátosságok archaikusak, az É-i dialektust idézi, írás: paleo/ősi héber
- szókincs: részben alátámasztja a bibliait, *Gézer*: עֶצֶד (HB: מַעֲצָד 'sarló'), *Siloam*: זֶדָה 'repedés/hasadás', 'szűk hely', 'tűz/hév', 'fúrás', *Lákis*: כָּלָב 'szolga', *Azor*: אֲמָה 'magasrangú női udvaronc'
- szókincs: részben más jelentések, *Arad*: עוֹד 'maradék'

Írások a kül. korszakokból származó és kül. kánaáni nyelveken íródott nyelvemlékekről

Karatepe föníciai)	Mesa-sztélé (moábi)	Siloám- felirat	Lákis	Qumrán 1QpHab	moderr
.e. VI. sz.	i.e. IX. sz.	i.e. VIII. sz.	i.e. VI. sz.	i.sz. I. sz.	2009.
					

Hang- és alaktörténet: a legfontosabb változások lezajlása a klasszikus korszakra, vö. Steinberg, 2011

- diftongusok monoftongizálódása (hangsúlytalan szótagban)
- interdentálisok változásai
- az *e* kialakulása
- a kánaáni hangtörvény lezajlása
- a szó végi vokálisok lekopása
- a szó eleji [w] > [y]
- a [n] asszimilációja → geminálódás
- a [t] *femininum*-végződés fokozatos eltűnése mind az igéknél, mind a főneveknél

Hang- és alaktörténet: a legfontosabb változások lezajlása a klasszikus korszakra, vö. Steinberg, 2011

- a kauzatív *hif'íl* kialakulása, a *saf'él* eltűnése
- a határozott névelő használatának kialakulása, elterjedése
- az *'ašer* vonatkozó névmás kialakulása
- a *cohortativusok* kifejlődése
- a *préteritum yaqtul* felcserélése *szuffixum-konjugációval*
- a [ki] > [ti] az E/1. *szuffixum-konjugációban*

A klasszikus korszak nyelvi adatai

→ a következő alkalommal!

- Viszlát jövő szerdán!